

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:08.07.2020 ✓Accepted/Kabul:24.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.766457

Araştırma Makalesi/ Research Article

Turna, M. (2021). "Bir Jön Türk'ün Gözüyle Yahudiler" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 43, Denizli, ss. 293-301.

BİR JÖN TÜRK'ÜN GÖZÜYLE YAHUDİLER

Murat TURNA*

Öz

Ebuzziya Tevfik, Jön Türkler diye adlandırılan ve 19. yüzyılda Osmanlı yönetimine muhalif olan, Batı yanlısı siyasi bir hareketin üyesidir. Aynı zamanda gazeteci kimliği ile kamuoyunu yönlendiren bir yazardır. Fikirlerinin geniş kitlelere ulaşmasında yayıncı olmasının payı büyüktür. Kendi adıyla anılan matbaası vasıtasıyla neşredilen Millet-i İsrailiyye, onun Yahudiler hakkındaki bilgi ve kanaatlerini paylaştığı bir eserdir. Kitap Yahudilerin tarihî ve dinî geçmişlerinin ana hatlarını sunar. Ayrıca yazarın perspektifinden Yahudilerin nasıl görülüp değerlendirildiğini anlamaya yarar. Sosyo-psikolojik yönleri göz önünde tutulursa, kamuoyunu şekillendiren fikirleriyle bir Jön Türk'ün, algıladığı ve Osmanlı toplumuna takdim ettiği Yahudi imajının önemli olduğu düşünülebilir.

Yazar, Yahudilere birkaç farklı açıdan yaklaşır. Onların kanun ve medeniyet anlayışlarına eğilir. Sosyo-ekonomik cephelerini ele alır. Bu makale, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda, bir Jön Türk'ün, dinî ve millî cepheleri de olan her zamanın aktüeli olan bir konuya yaklaşım tarzını gösterir. Ayrıca henüz Latin alfabesine aktarılmamış olan bu kitap, Yahudiler gibi ilgi uyandıran bir mesele hakkında Türk basın hayatının tutumuna da ışık düşürür.

Anahtar Kelimeler: *Ebuzziya Tevfik, Osmanlı, Yahudilik, Siyaset.*

THE JEWS THROUGH THE PERSPECTIVE OF A YOUNG TURK

Abstract

Ebuzziya Tevfik is a member of a pro-Western political movement called the Young Turks and opposed to the Ottoman rule in the 19th century. He is also a writer who directs the public opinion with his journalist identity. Being a publisher has a great share in his ideas reaching a wide audience. Millet-i İsrailiyye, published by the printing house named after him, is a work in which he shares his knowledge and opinions about the Jews. The book presents the outlines of Jewish historical and religious backgrounds. It also helps to understand how Jews are viewed and evaluated from the author's perspective. Considering the socio-psychological aspects, with the ideas that shape the public opinion, it can be thought that the Jewish image a Young Turk perceives and presents to the Ottoman society is important.

The author approaches Jews from several different angles. He focuses on their understanding of law and civilization. He handles socio-economic aspects. This article shows the style of approach of a Young Turk in a 19th century Ottoman society to a subject that has always been religious and national fronts. In addition, this book, which has not yet been transferred to the Latin alphabet, also sheds light on the attitude of the Turkish press life about an issue that is of interest as Jews.

Keywords: *Ebuzziya Tevfik, Ottoman, Jewish, Politics.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, KONYA.
e-posta: mturna@erbakan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1413-6246>).

Giriş

Ebuzziya Tevfik 1849 – 1913 yılları arasında yaşamış, Tanzimat dönemi gazeteci ve yazarlarından. Ebuzziya adı, aslında, yazılarına Mehmet Tevfik imzasını atan yazarın sakıncalı görülmesinin ardından kullandığı imzadan ileri gelir. 1875'e kadar Mehmet Tevfik adıyla yazmıştır ancak mahpus ve sürgün birinin kendi adıyla yazması yasak olduğundan büyük oğlu Ziya'ya atfen Ebuzziya adını kullanmaya başlar ve bu isim sonradan ailesine soyadı olur (Ziyad Ebuzziya, 1994: 375).

Tanpınar'ın (2003: 177), "*hükümlerinde çok defa nesline tercüman olan bir muharrir*" dediği Ebuzziya Tevfik gerek yazarlığı gerekse matbaası ile Türk basın ve edebiyat hayatının gelişmesinde büyük rol oynamış bir yayıncıdır. Biyografi, tiyatro, inceleme-araştırma türlerinde eserler yazmış, çeşitli derlemeler yayımlamış ve çok sayıda makaleye imza atmıştır. Ziya Paşa, Ali Suavi gibi dönemin etkili isimleriyle adı beraber anılan Ebuzziya Tevfik, Namık Kemal'in de en yakın arkadaşlarından biridir. Aynı zamanda Osmanlı yönetimine de ulaşabilen ve bürokrasiyi içinde yetiştirerek öğrenmiş bir kimsedir. Henüz çocukken memuriyete başlar ve zaman içinde Maliye Nezaret'i'nden Şurayı Devlet'e kadar muhtelif kademelerde vazifeye layık görülür. Bununla beraber kendisinin düzenli bir eğitim hayatı olmamıştır (Yavuz ve Kara, 2019: 47).

Ebuzziya Tevfik otodidaktir. Babasını erken yaşta kaybeder ve kendi kendisini yetiştirir. Hayatında karşılaştığı güçlüklerle rağmen Fransızca, Almanca, Arapça ve Rumca dillerini öğrenmiş, bilhassa Avrupa'yı yerinde görerek tanımıştır. Avrupa'dan o günün İstanbul'una taşıdığı matbuat tekniği, adının Türk basın ve edebiyat hayatına mal olmasında etkili olur. Sadece baskı ve dizayn olarak değil, zihniyet ve birikim olarak da getirdiği yenilikler gazeteciliğe ivme kazandırır. Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Sirâc ve Hadika gibi günün en bilinen ve en çok okunan gazetelerinde yazarak kamuoyunu fikirleriyle yönlendirir. Ona göre basın – yayın faaliyetleri halktaki cehaleti ve gafleti giderir (Gür, 1990: 377). Ne var ki yazdıkları nedeniyle sakıncalı bulunur ve devlet vazifesinden el çektilir. Tıpkı dönemin diğer aydınları gibi Ebuzziya da sansür ve sürgünle karşılaşır. II. Abdülhamit, fikirleri ve neşrettiği mecmualar sebebiyle Jön Türkleri tehlikeli bulur. Nitekim Jön Türk ifadesi de esasen II. Abdülhamit dönemi muhalif genç aydın zümresini, onların örgütlenmelerini ve mecmualarını kapsar niteliktedir (Hanioğlu, 2001: 586)¹.

Jön Türkler, II. Abdülhamit iktidarına muhalefetini en etkili şekilde basın üstünden sürdürmüştür. Yazılı propagandanın önemini fark eden bu grup, fikirlerini eylem kuvvetinde sunmakta başarılıdır. (Yılmaz, 2019: 17). Dolayısıyla basın ve yayına yönelmeleri çok ses getirmelerini sağlar. Yayımlanan her bir yazı içeride ve dışarda etki bırakır. Ebuzziya Tevfik ise bu grubun basın sahasındaki en mahir isimlerindedir. Hem Jön Türkler birer siyasi ve edebî mahfil olan gazete ve dergileri hem kendi yazdıkları hem de sergilediği çabadaki sebatı dikkate değerdir. Sürgünde iken bile gündemi takip etmeyi sürdürmüş, kendisine çıkartılan her maninin ardından basın faaliyetlerine sanki hiç ara vermemiş gibi kaldığı yerden devam etmiştir. Türk modernleşmesi üzerine yazdıklarıyla bilinen ve Ebuzziya'nın yaşadığı devre özel bir dikkat yöneltmiş olan Şerif Mardin (1998: 68), Jön Türklerin iki isim üzerinden basın sahasında etkin olduğunu bildirir. İlki Namık Kemal, ikincisi ise Jön Türk hareketinin bugüne "ulaşan yegâne tarihinin yazarı olan Ebuzziya Tevfik"tir. Mesleğinden azledilişine, sürgün edilmesine, matbaasına el konulmasına rağmen Ebuzziya, Jön Türklerin basın sahasındaki önemli figürlerinden biri olmaktan geri kalmaz.

Ebuzziya Tevfik'in de içinde olduğu zümre, kamuoyunu ortaya çıkarma ve onu etkileme gücüne sahiptir. Bu da sosyal ve siyasi bir dinamik oluşturmaları bakımından mühimdir. Nitekim Jön Türkler, yazdıkları ve söyledikleri ile yönetimin de ihtiyatla gözlemlediği bir fikrî izlek meydana getirir. Dolayısıyla bu durum, yönetimin ve halkın onlara olan bakış açısını anlatan bir husustur. Ortalama bir eğitimin üzerine çıkmış, birden fazla yabancı dil bilen, Batı'yı görmüş, dünya görüşü oturmuş, kültürlü, - bazıları - devlet vazifesi üstlenmiş ve tecrübelerine güvenilmiş kimseler olarak Jön Türklerin 19. yüzyılın son çeyreğinde en hareketli muhalif siyasi grup olduğu bir gerçektir. Bu grubun bir üyesi olarak Ebuzziya Tevfik yaşadığı dönemi, kamuoyunu ele geçirme kabiliyetlerini, sahip oldukları politik nüfuzlarını ve bu doğrultudaki hatıralarını *Yeni Osmanlılar – İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler* adlı kitabında uzun uzadıya anlatır (Ebuzziya Tevfik, 2006).

Bahsedilenler çerçevesinde, Ebuzziya Tevfik'in Osmanlı'daki mühim bir azınlığı teşkil eden Yahudiler üzerine yazdıklarının önemli olduğu düşünülebilir; zira gazete/basin vasıtasıyla geniş kitlelere açılan görüşler, halkın bilgilenip kanaat edinmesinde ve okuduklarını, duyduklarını yorumlayabilmesinde rol oynar. Hele etkili bir zümrenin ya da o zümreden bir ferdin açıkladığı görüşler toplum üzerinde daha da etkilidir ve sosyal motivasyonda böyle kişilerin inanç ve sözlerinin yadsınamaz bir niteliği bulunur.

1 (Hanioğlu, yazdığı Jön Türkler maddesinin en başında, bu tabirin "daha çok II. Abdülhamit dönemindeki siyasî muhalefet hareketleri, bu hareketlere katılan kişi ve gruplar için" kullanıldığını kaydeder.)

Bu noktada, Osmanlı'daki Yahudi cemaatinin genel durumu hakkında kısaca bazı bilgiler vermek uygundur. Yahudiler esasen Osmanlı'ya Selçuklular'dan intikal eden bir cemaattir. 14. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nde hem tebaa olmuşlar hem de yönetim kademesinde yer almışlardır. Orhan Gazi, Yahudilere Bursa'da bir mahalle vererek onları iskân etmiş; zamanla Bursa, Edirne, İstanbul, Selanik, İzmir gibi Osmanlı'nın önde gelen şehirlerine yayılmışlar ve buraları aynı zamanda Yahudi nüfuzunun da odaklandığı yerler olmuştur. Resmî tarihî vesikalar, Osmanlı'nın Yahudilerle etkileşime geçtiği ilk devreden itibaren Yahudilere güvendiğini ve onları himaye ettiğini gösterir. II. Murat'ın hususi hekimi İshak Paşa'nın aslen bir Yahudi olması buna örnektir. Ayrıca 1492'de İspanya'dan kovulmalarından sonra, yeryüzüne dağılan bu kavme sahip çıkan bir güç olmayışına rağmen II. Beyazıt'ın onları kendi devletine kabul etmesi; yoğun göç dalgalarının Kanuni dönemine kadar sürmesi bir diğer örnektir. II. Beyazıt, Yahudilerin göç ederek geldikleri Osmanlı topraklarında hoş karşılanmaları için ferman çıkarmış; onlara zarar verenlerin de idam edileceğini kati bir dille bildirmiştir. Bunların yanı sıra Osmanlı sicil defterlerinin, Yahudi nüfusunun artışı bildiren avarız hanelerindeki yükselişin tahrir kayıtları oldukça aydınlatıcıdır. Yaklaşık kırk yıllık periyotlarla bariz artışlar tescil edilmiştir. (Güner, 2007: 117 – 121)

15 ve 16. yüzyıllarda Yahudiler Osmanlı'da altın çağlarını yaşarlar. Bilhassa ticarete söz sahibi olurlar. Devletin zayıflamasıyla birlikte Yahudi cemaatinin de gücünde bir zayıflama görülür. 19. yüzyılın başında ise çeşitli vesilelerle Yahudi aleyhtarlığı baş gösterir; ancak Osmanlı, saldırıya dönüşen vakaların derhal önünü almakta kararlı davranır. Yahudilerin Avrupa'da yaşadığı talihsizliklerin aynı biçimde kendi sınırlarında tekrarlanmasına mani olur. Buna verilecek somut bir örnek, Yahudi karşıtı olan ilk yayının Fransız kaynaklarından tercüme edilmiş antisemitist bir broşür olduğu ve 1869'da Beyrut'ta yayımlandığı ancak durumu haber alan Osmanlı makamlarının hemen harekete geçip broşürün dağıtımını yasakladığı bilgisidir. (Çoban, 2009: 68).

Hemen her yerde çeşitli zorluklarla karşılaşmış Yahudilerin hareket hâlinde bir millet olduğu düşünülür. Bununla beraber Osmanlı'nın tebaası olmuş bu kavmin, Ebuuziyya Tevfik'in hayatta olduğu 1908 yılında Osmanlı'yı emin bir belde olarak kabullendiği, Alliance İsrailite Universelle'nin aynı yıla ait nüfus tespitinden anlaşılır. Başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Selanik, Edirne, Bağdat, Şam, Halep ve Kudüs'te yüzbinleri aşan bir Yahudi nüfusu bulunur. (Yaman, 2015: 33).

Uzun tarihî geçmişi, ticaret ve ekonomi sahalarındaki baskın özellikleri ve siyasi nüfuzları itibarıyla dikkat çeken Yahudiler hakkında ise Türkçe eser sayısının fazla olmadığını yapılan araştırmalar koyar. Yahudiler, Yahudi kültürü, sanatı, yeryüzündeki Yahudilerin tarihî ve günümüzdeki varlığı hakkında yeterli çalışmanın az olduğu ve Türkçe eserlerin de yeterli olmadığı tespitleri göz önüne alınırsa, Ebuuziyya Tevfik'in *Millet-i İsrailiyye*'sinin kendi devri içindeki önemi anlaşılabilir. (Güner, 2007: 155).

Millet-i İsrailiyye henüz Latin alfabesine aktarılmamış bir eserdir ve geniş çevrelerce bilinmez. Bu makale, böyle bir eserin varlığından edebiyat araştırmacılarını ve Yahudilikle ilgilenenleri haberdar etmek ve onları bilgilendirmek maksadıyla yazılmıştır. Böylece Türk aydınının ve Türk basınının Yahudilik üzerine olan bilgi düzeyi, Yahudiliğe karşı tutumu da dolaylı biçimde açığa çıkmaktadır.

Bunu yaparken metnin orijinal hâli eksiksiz ve hatadan uzak şekilde okunmuştur. Daha evvel bu eser üzerine yapılan bir çalışmada görülen hatalar ve eksiklikler tespit edilmiştir. Bu tarafla makale bir çeşit kritik içerir. Edebiyat, basın pencereleriyle bir asır öncesinin genel sosyopolitik ortamına bakmak mümkündür. Kısacası makale hem pek bilinmeyen bir eserin tanıtımını amaçlamış hem de *Millet-i İsrailiyye*'yi bir bütün hâlinde inceleyerek onu ortaya koyan aydınının, kültürel ve siyasi değerlendirmeleri üzerinde durmuştur.

***Millet-i İsrailiyye* Eseri Üzerine**

Millet-i İsrailiyye, Hicri 1305 tarihinde neşredilmiş yetmiş sekiz sayfalık bir inceleme-araştırma eserdir. Eseri ana hatlarıyla üç bölümde ele almak mümkündür. İlk bölüm Yahudilerin tarihleri üzerinedir. İkinci bölüm kanunları ve medeniyet anlayışlarına dairdir. Son kısımda ise ağırlıklı olarak Ebuuziyya Tevfik'in görüş ve yorumları yer alır.

Yazar, konuya tarihî perspektifle giriş yapar. “*Bu milletin her hâli, her tavrı başkadır.*” diyerek, başlangıcından itibaren Yahudilerin “*ahval-i umumiyesini*” tetkik edeceğini belirtir. Tarih sahnesine çıkmalarından yaşadıkları sürgünlere dek Yahudiler panoramik bir şekilde ele alınır. Birinci bölümde, - dahası kitabın genelinde - dikkati çeken husus, yazarın hiç tereddütsüz şekilde rakamlar vererek hadiseleri nakletmesidir. Mesela Mısır'da ikamet eden Yahudilerin en başta yetmiş nüfuslu bir aile olduğunu, 215 sene sonra 600.000 muharip asker çıkartacak kadar çoğaldıklarını ve hatta esir adedinden göç esnasındaki hayvan sayılarına kadar ayrıntıları çok net şekilde sunar. “*Süleyman Aleyhisselam zamanımız akçesiyle 25 milyar 648 milyon frank raddesinde bir hazine terk*

eylemiştir." veya "...İspanya kıtasında elyevm Portuğan memaliki dahi dâhil olduğu hâlde mevcut olan benî israilin miktarı en yeni istatistiklere nazaran 4500 nüfustan ibarettir." gibi cümleleri ne kadar kesin konuştuğunu gösterir. Kaynağının Tevrat olduğunu belirttiği yerler olsa da çoğu bilginin nereden alındığı belirsizdir. Bir, iki tarih kitabının adını anmasının dışında, faydalandığı kaynakların neler olduğunu açıklamaz.

Ebuzziya, Yahudilerin vaat, rivayet ve menkıbeden teşekkül eden bir geçmişleri olduğuna kanidir. Yahudiler, yeryüzünün kendi yönetimlerine gireceği fikrisabitindedirler; zira "*hatif-i gaybler kendilerine daima fütûhat ve muzafferiyat vaad eyleyegelmıştır*" (Ebuzziya Tefvik, 1305: 4). Hâlbuki Müslümanların ve Hristiyanların, Yahudileri "en zelil ve hakir bir millet" addettiklerini, buna rağmen Yahudilerin kendilerini, Müslümanların ve Hristiyanların ecdadı görmeleri nedeniyle "*eşref-i akvâm*" kabul ettiğini söyler. (Ebuzziya Tefvik, 1305: 5 – 6). Yazar, pek kapalı bir şekilde, Yahudilerin "üstünlük psikolojisi" taşıdıklarına ve bunun kökenine işaret eder.

İlk bölümde Yahudilerin, Davut ve Süleyman Peygamberler zamanındaki maceralarına değinilir. Mısır'dan Kudüs'e, oradan Babil'e uzanan savaş ve esaret hikâyeleri neticesinde, bu kavmin belli bir coğrafyaya yayıldığı anlatılır. Sonradan Büyük İskender'in istilası sebebiyle o coğrafyaya yayılan halkın İskender'in tebaası olduğu bildirilir. İskender'in vefatının ardından, Kudüs'te yaşayan Yahudiler Suriye Krallarına, İskenderiye'de kalanlar ise Mısır hükümdarlarına bağlı kalır. Yazar bunun arkasından, Romalılar devrinde Yahudilerin vaziyetini aktarır. Ebuzziya Tefvik, zaman içerisinde pek çok hadisenin vuku bulunduğunu kaydeder. Hatalar, tahrikler, savaşlar ve kıyımlar birbiri ardınca gelir. Özetlenecek olursa, Ebuzziya da sürgün, esaret ve sefaletin Yahudilerin değişmez alın yazısı olduğu fikrinde.

Yazarın kitapta dikkatini odakladığı bir nokta, Yahudilerin para ile olan münasebetleridir. Tarihî maceraları içinde, Yahudilerin hemen hemen sürekli ticaretle meşgul olmaları, Ebuzziya'nın ilgisini celbeder. Hatta bir yerde, "*Yahudiler indinde en büyük iki vazifenin birincisi evlat yetiştirmek, ikincisi her nasıl olursa olsun para kazanabilmektir.*" der (Ebuzziya Tefvik, 1305: 28 – 29). Bu kavmin düzenli orduları yoktur ancak sermayeye yön vermekte mahirdir. Dağınık bir hâlde yaşadıkları, devamlı ticaretle uğraştıkları için "*hiçbir Yahudi'de vatanperverlik lüzumundan olan fikr-i askerî*"nin kalmadığı tespitinde bulunulur. Nitekim tarih içindeki idare ediliş biçimleri de askerlik sistemlerinin gelişmemesiyle alakalı kılınır.

Kitabın ikinci bölümü Yahudilerin inanç esaslarına, yaşam tarzlarına; bunlardan doğan kanun ve medeniyet anlayışlarına hasredilir. Bu kısımda yazar şahsi kanaatlerine ilk bölümdekinden daha çok başvurur. Anlattıklarını kendi görüşleri ile hükme bağladığı müşahede edilir. Bu üslubun henüz ilk bölümde baş gösterdiği belirtilmelidir. Kitabın daha ikinci paragrafında, "*Filhakika Yahudiler politika nokta-i nazarında şayan-ı tahkir bir millet ise de felsefe nokta-i nazarından bakılınca birkaç cihetten haiz-i ehemmiyetdir.*" diyerek fikrini ortaya koyar (Ebuzziya Tefvik, 1305: 3). İkinci bölümde ise Yahudilerin kanunlarından bahsederken Ebuzziya, onların kanunlarını tuhaf bulunduğunu açıklayan değişik örnekler ileri sürer. Farklı yorumlar ve tarzlarla tarih içinde şekillenmiş kanunları, dışarıdan birine garip görünür. Yazar, birbirine zıt ahkâmlar içeren bu kanunların indirilmiş semavi bir kitap olan "*Tevrat'tan başka bir şey*" olduğunu düşünür. Ayrıca inanç bakımından diğer milletlerle ayrışmasına temas ederek, Yahudilerin hem kendi olumsuz davranışlarından hem de hissettikleri "üstünlük psikolojisi"nden ötürü doğrudan ya da dolaylı biçimde tecrit olduklarını dile getirir. Konu etrafında sarf ettiği şu cümleler çarpıcıdır:

"Yahudilerin milel-ü mezheb-i saireye bir husumet-i daimede bulunmaları putperestliğe nefretlerinden neşet eylediği kendileri tarafından iddia olmakta ise de bu davaları muvafık-ı hakikat değildir. Çünkü Yahudiler arz-ı Ken'an'a geldikleri zaman tesadüf ettikleri bazı akvam-ı sagireyi mahv-u perişan etmeleriyle milel-i mücaverenin kin ve garezlerini üzerlerine celp etmişler ve bilahere milel-i merkumeden mukabele gördükleri te'diyat üzerine halk-ı cihânın yalnız o milletlerden ibaret bulunduğuna hükm ile Yahudi milletinden maada kaffe-i milel-ü akvama husumet etmeyi farz-ı ayn bilmişlerdir." (Ebuzziya Tefvik, 1305: 34 – 35).

Bu ayrışmanın bir başka sebebi ise yukarıda belirtildiği üzere, bir gün dünyayı yöneteceklerine dair duydukları değişmez inançtır. Yazar, "*millet-i israiliyyeyi milel-i saireden en ziyade tebrid eden hâl hatif-i gaybleri tarafından kendilerine icra edilen telkinattır*" diyerek başka milletlerle aralarını açan, onları birbirlerine karşı soğutan hususun altını çizer (Ebuzziya Tefvik, 1305: 4). Kendilerine haber verilen bir istikbali gözlerken, başka milletler tarafından devamlı tardedilmeleri, baskıya ve zulme uğramaları; onları, başkalarına karşı kuşku ve nefretle bakmaya, kendi cemaatlerini ise kutsayıp aziz kılmaya sevk etmiştir. Yazar bilhassa İspanya'da tesis edilen engizisyon sonrasında, tüm Yahudi cemaatinin İspanya topraklarından kovulmasını hatırlatarak, Yahudilerin de kendi hâl, tavır ve fikirlerinde haklı oldukları yerler olduğunu bildirir. Gördükleri kötü muameleler onları birbirlerine kenetlemiş, dinî itikatlarını kuvvetlendirmiştir. Ebuzziya Tefvik'e göre Yahudiler din ve mezheplerine son derece sadıktır. Öyle ki bu sadakat taassup derecesine varmıştır. Dinlerine ve cemaatlerine hissettikleri aşırı bağlılık ve sorumluluk,

tarih içinde karşılaştıkları zorluklardan kaynaklanır. Çeşitli davranışlardan ailevi hukuka kadar geniş bir sahada hep dinî hükümlere göre hareket ederler. İzdivaca rağbetleri, boşanma hakkında dinlerinin emrettiği kurallara olan riayetleri Ebuzziya'nın ilgisini çeken örneklerdir.

Yazar Yahudilerin başka özelliklerine de değinir. Yahudiler ilk başlarda geri bir kavim olmakla beraber zamanla eksiklerini gidermiştir. Ne geometri ne matematik bilen hatta çocuklarına ilim öğretecekleri mektepleri olmayan bir millet iken eğitim açıklarını kapatmışlardır. Ebuzziya, bir zamanlar, değil çocuklarına eğitim vermek; kendi dillerinde mektep ve hesap kelimeleri dahi olmayan bir milletin “*meden artup sikke kesmek zahmetini ihtiyar*” etmediğini; yani akçe basmakta bile başarısızlığını anlatıp onların bir dönemki cehaletlerinden dem vurur (Ebuzziya Tefvik, 1305: 37 – 38).

Kimseden yardım görmeyen bu millet toparlanmayı bilmiştir. Onları terbiye eden, yaşadıkları acı tecrübelerdir. Ebuzziya kitap boyunca buna dair örnekler verir. Özellikle Avrupa'da uğradıkları vahşi muamelelere temas eder. Frenk krallarının işkence ile Yahudilerden para aldığını, İngiltere Kralı III. Henry'nin despotluğunu ve irtikâbını dile getirir. Voltaire'in bu doğrultudaki, “*Fransa'da Yahudiler hakkında reva görülmemiş ve mevki-i icraya konmamış zulüm yok gibidir.*” sözlerini nakleder. Voltaire kendi felsefe eserinde Yahudilerin gördüğü zulmü anlatır. Asılsız ithamlara maruz kalan, cinayetle ve ihanetle suçlanan Yahudilerin sebepsiz yere malları müsadere edilir, kendileri hapse atılır ve eşleri ile evladı esir olarak alıkonur. İspanya'da ise Hristiyanlığı kabul etmeyen Yahudiler ateşte yakılır (Ebuzziya Tefvik, 1305: 45 – 46). Tüm bunlar Yahudilerin belli bir bilinç kazanmasında etkili olmuştur. Kendilerini işlerine veren, ticaretle, para işleriyle meşgul olan Yahudiler, bu sayede servete ve refaha erişir. İçinde buldukları koşullar, polişe ve kambiyo icat etmelerine vesile olur. Ebuzziya onların yirmi beş asırdan beri görmediği eza ve mihnetin kalmadığını söyler. Yine de 18 ve 19. yüzyılda Rusya ve Almanya'da yaşadıklarının, Yahudilerin kendi ahlâk ve itikatlarından kaynaklandığını eklemeyi ihmal etmez. Bu noktadan sonra yazar kendi şahsi görüş ve yorumlarına yer verir.

Eserin son kısımları doğrudan Ebuzziya'nın Yahudiler hakkındaki fikirlerini içerir. Ebuzziya, Yahudilerde kökleşmiş “*bir şecere-i itikat*” olduğuna kanidir. O yüzden bir Yahudi'yi değiştirmek asla mümkün değildir. Ebuzziya'nın Yahudilere olan güvenini ve bakış açısını yansıtan şu ifadeler önemlidir:

“*...en hakşinas tanıdığımız bir Yahudi bile sırasını düşürdüğüce menafi-i zatiyesine her türlü hatıra-i insaniyet ve lazime-i fazliyet-i feda etmektedir*” (Ebuzziya Tefvik, 1305: 49).

O, Yahudilerin kendi menfaatlerini herkesten üstün tuttuğunu, faizcilikten ticari hilelere kadar başvurduğu türlü fiillerin de bu fikirlerinden kaynaklandığını iddia eder.

Millet-i İsrailiyye'deki genel söylemi nedeniyle Ebuzziya Tefvik'in yaşadığı dönemin sosyo-politik hareketlerinden uzak kalmadığı savunulur. Hükümlerinin sübjektifliğinden ve antisemitik bir hava taşıdığından dem vuran bir araştırmada şunlar denilmektedir:

“*Kitabın yazıldığı dönem içerisinde karşılaştırma yapılacak olursa 1880'li yılların başlarında Avrupa'daki Yahudi sorununa yaklaşımlarının daha sert ve baskın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ebuzziya Tefvik'in anlatısının özellikle Fransa, Almanya, Rusya ve Romanya'daki Antisemitik havanın söylemlerine yakın olduğunu söylenebilir... Zira kitabın yayınlandığı yıllarda 'Antisemit' kelimesinin yeni yeni ortaya çıkıp kullanılmaya başlandığı göz önünde bulundurulursa, bu kelimenin Osmanlı düşüncesine de o yıllarda hızlıca girdiği söylenebilir*” (Özkul vd., 2019: 73 – 74).

Bu yoruma ihtiyatla yaklaşmak icap eder. Ebuzziya zaten eserin içinde maksadının tariz olmadığını birkaç defa beyan ederek Yahudiler hakkında lehte ve aleyhte pek çok bilgi ve yoruma yer verir. Belli bir tavır olmakla birlikte, söylemini antisemitizmle telife kalkışmak veya kendisine antisemitizm atfetmek aşırıya kaçan bir değerlendirme olarak görülmelidir. Ayrıca söz konusu araştırmacının okuma hataları ile malul olması, *Millet-i İsrailiyye*'deki genel söylemi sıhatle analiz edebilme imkânına şüphe düşürmektedir. Mamafih ilgili yazının sonuç kısmında, “*Genel olarak söylenilebilir ki Ebuzziya Tefvik'in Millet-i İsrailiyye'si ırkçı bir görüşün tezahürü değildir.*” denilmesi de mühimdir (Özkul vd., 2019: 78). Tüm bunların yanı sıra Ebuzziya hakkında hatıra ve ilk elden evrak sahibi olması dolayısıyla en fazla bilgisi bulunan Ziyad Ebuzziya, Ebuzziya Tefvik'i en yalın şekilde, Osmanlılık bağına önem veren bir Osmanlı aydını olarak tarif eder (Ziyad Ebuzziya, 1994: 376).

Yazar, Yahudilerin içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamayı bildikleri kanaatindedir. Ebuzziya Tefvik, Prens Bismarck'ın “*Her memleketin Yahudisi kendisine layıktır*” sözünü ölçü kabul eder. Ebuzziya'nın düşündüğü, her

ülkenin kendine özgü koşullarının olduğu ve orada yaşayan Yahudilerin de buna tabii olmayı kabullenerek, oranın halkıyla uyumlu yaşaması gerektiğidir. Nitekim onların tavırlarında da bunu gözlemler:

“Millet-i İsrailiyyenin hâl ve şanına dikkat edilirse görülür ki bu millet sakin olduğu memleket halkının etvar-u ahlakına tatbik-i ef’alden başka hiçbir şeyi düşünmez. Çünkü kavm-i Yahudin vatanı yoktur” (Ebuzziya Tefvik, 1305: 51).

“Vatanı olmayan millet” olarak gördüğü Yahudilerin, zaten tarih içerisinde de hep hâkim bir unsurun yanında yaşadığını; galip bir millettten sonra gelen diğer galip millete devrolan bir topluluk olduğu fikrini paylaşır. O yüzden Yahudiler, yaşadıkları yere uyum sağlamakta yetenek geliştirmiştir. Ebuzziya şöyle düşünür; şayet bir Yahudi, İngiltere’yi kendisine vatan seçti ise oranın tüm medeni ve hukuki haklarından faydalanır. Nitekim asıl esas da o ülkenin hukuk ve menfaatleridir. Her türlü azınlık o genel menfaatlerden hissesini alır. İngiltere’nin menfaatlerinin içinde ayrıca bir de Yahudi menfaatleri diye kategori yoktur. Serveti ve Yahudiliği ile bilinen Rothschild Ailesi’nin buna uygun bir misal olduğunu bildirir.

Konu üzerine olan görüşlerini bir hatırasını yazarak daha da somutlaştırır. Yazar, on beş sene öncesine dek Galatasaray karşısında Fransızca kitaplar satan biri olduğunu ve onunla aralarında geçen konuşmayı anlatır. Bir gün yanına uğradığında kitapçının üzgün olduğunu gören Ebuzziya Tefvik, kitapçıya, bunun nedenini sorar. O esnada ise Fransa ve Almanya savaşmaktadır. Kitapçı Fransa’nın mağlubiyetinden dolayı kederli olduğunu açıklar. Ebuzziya tebessüm ederek, *“Adam sen de Fransız değilsiniz ya size ne?”* deyince; kitapçı, *“Nasıl! Ben Fransız değil miyim, ben Fransız değilsem neyim?”* diye tepki gösterir. *“Canım siz Musevi değil misiniz?”* diye şaşkınlığını beyan eden yazara, kitapçı, *“Af edersiniz mösyö! Fransa’da her şey Fransız’dır.”* diye çıkışır (Ebuzziya Tefvik, 1305: 58). İşte bu da Yahudilerin yaşadığı yere nasıl gönül bağladığını açıklar.

Eserin devamında Ebuzziya’nın sözü, Avrupa’da bulunan Yahudiler hakkındaki şikâyetlere getirdiği görülür ve meseleyi biraz dağıtır. Ardından, Avrupa’ya yayılmış Yahudi nüfusundan ve onlara sağlanan imkânlardan bahseder. Tüm anlattıkları, artık prensip kabul ettiği, Bismarck’a ait *“Her memleketin Yahudisi kendisine layıktır”* sözünü kanıtlamak içindir.

Kitabın sonunda, Rusya’daki Yahudilerin durumuna kısaca temas edilir. Ebuzziya burada, kendi kanaatlerini perçinleyen ve aynı zamanda okuyucuyu da gülümseten bir anekdot aktarır:

“Rusya’daki Yahudilerin gaddarlıkları hakkında şöyle bir fıkra mervîdir:

‘Mujikin biri bir gün içecek votka parası bulamaz. Kalkar bir muameleci Yahudiye müracaatla vakti hasatta verilmek üzere iki ruble istikraz etmek ister. Yahudi ise iki rubleye iki ruble de faiz zam ederek dört rubleye bir senet alır, iki rubleyi çıkarıp köylüye verir. Mujik kapıdan çıkacağı sırada Yahudi herifi çağırarak bu parayı ne yapacağını sual eyler. Mujik de votka içeceği cevabını verir. Onun üzerine Yahudi der ki “Ne hamakat! Şimdi bana dört ruble borcun var, elinde ise iki ruble bulunuyor. Votka içeceğine şu parayı borcuna mahsuben bana versen de diğer iki rublesini de vakt-i hasatta tesviye etsen daha ala olmaz mı?” Mujik Yahudinin sözünü muvafık-ı sevap bulmağla derhal iki rubleyi dâyine ita ile çikip gider.’

Şu fıkra Yahudilerin şeytaniyetinden ziyade mujiklerin belahetine tercüman oluyor. Ve binaenaleyh behimiyyetle insaniyet arasında bulunan rusya köylüleri miyanında müteayyış olan tâife-i benî israil dahi Moskoflara layık bir halde bulunuyor” (Ebuzziya Tefvik, 1305: 75 – 76 – 77).

Yazarın görüşü fıkranın içinde gizlidir. Ruslara ve Yahudilere dair kanaatlerini içeren bu fıkrayı anlatarak, okuyucuları, en genel anlamıyla kamuoyunu, üstü örtülü bir şekilde etkileme çabası sergilediğini de düşünmek mümkündür.

Kitabın sonunda, çok kısaca Osmanlı’daki Yahudilere değinilir. II. Beyazıt devrinden beri Osmanlı topraklarında güven ve huzur içinde yaşadıkları, ırz ve namusça Müslümanlardan hiçbir vakit ayrı tutulmadıkları hatırlatılır. Ebuzziya’nın tespitleri isabetlidir. İstanbul’un fethi ve İspanya Yahudilerinin Osmanlı’ya göçü gibi iki temel sebeple bünyesindeki Yahudi nüfusu artmış olan Osmanlı’da, 15 ve 16. yüzyıllarda Yahudilerle Türkler zaten rakip iki unsur gibi değil; bilakis birbirini tamamlayan yapılar gibi değerlendirilir. Başka ülkelerdeki gibi ayrı yahut kötü muamelat yaşanmamıştır (Gürkaynak, 2003: 287).

Kitabın baş ve orta kısımlarına nispetle son kısmı daha kısadır ve okur üzerinde kitabın genel hükümlerle bitirildiği izlenimini bırakır. Sözelimi Osmanlı Devleti’ndeki Yahudilerin durumu, yalnızca bir paragraflık yer tutar.

Bu da iki cümleden ibarettir. Oysa ilk bölümde Mısır'dan Babil'e Yahudilerin serencamı ayrıntılara dökülerek sunulur. Bilhassa Yahudilerin, Avrupa'da yüzyıllar boyunca yaşadıkları, yazarın üstünde durduğu önemli bir meseledir. Tüm dünyada Yahudilerin gördükleri muameleleri anlatan yazarın, Yahudilerin Osmanlı topraklarındaki macerasını iki cümleyle özetlemesi, bu hususa yeteri kadar yer ayırmadığı fikrini doğurur.

Ayrıca kitapta bölümler arasında sezilen bir yaklaşım değişikliği söz konusudur. Yazar ilk ve ikinci bölümde, Yahudilerin yaşadıklarını kısmen kendi hatalarıyla da telif etme yoluna gider. Millet-i İsrailiyye'nin karakteri ve tarih içerisinde şekillenen davranış kalıpları nedeniyle de bazı durumların önünün açıldığını düşünür. Hâlbuki son bölümde dış tesirler daha çok ön plana çıkartılır. Onların da "dinlerince ve âdetlerince hiç taarruza uğramadı"kları dönemlerde, hukuk teminatı altında iken "metanet-i ahlak" üzere ve "*seyyiâtta bulunmadan*" ömür sürdürdükleri belirtilir. Bu fikrin son bölümde öne çıktığı dikkatten kaçmaz. Hele İspanya Yahudilerinin yaşadıkları akıbeti, Ebuzziya Tevfik'in Müslüman bir Osmanlı olması hasebiyle Endülüs bağlamında değerlendirmesi, onun bu bölümde farklı bir perspektif geliştirdiğine işaret eder. Yahudileri ve Müslümanları aynı tarihî acıyı idrak etmiş milletler olarak görür. Yazardaki sezilen bu tutum farklılığı, kitabın farklı tarihlerde kaleme alınmış metinlerden oluştuğuyla ilgili kılınır. Konu hakkındaki bir araştırmada, kitabın ilk iki bölümünün 1882 – 1883 yıllarında; son bölümün ise 1886'da makale şeklinde yayımlandığı ve sonradan bunların bir araya getirilerek kitaplaştırıldığı kaydedilir; ancak buna dair bir kaynak bilgisi sunulmaz (Özkul vd., 2019: 76). Geçerli bir kaynak belirtilmediği için ihtiyatla yaklaşmakla beraber, bahsedilen husus göz önünde bulundurulduğu takdirde, yazarın tutum farklılığının da nedeni anlaşılabilir. Şayet farklı zamanlarda kaleme alınmış metinler söz konusu ise bir yaklaşım değişiminin olması makul karşılanabileceği gibi; *Millet-i İsrailiyye*'nin bir derleme ürünü olacağı da ortaya çıkacağından, son bölümdeki ayrıntıdan uzak hatta yüzeysel denilebilecek anlatımın da neden kaynaklandığı açıklığa kavuşur.

Sonuç

Ebuzziya Tevfik etkin bir muhalif siyasi grubun taraftarıdır. Kendisini bir Jön Türk olarak tanımlar. Yazdığı "Yeni Osmanlılar – İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler" isimli eseri, siyasi görüşleri ve genel itibarıyla Jön Türklerin yönetim ve kamuoyu nezdindeki yeri hakkında bilgiler verir. O, aynı zamanda siyasi yanı kadar gazeteci, yazar ve yayıncı olarak da adından söz ettirir. Yaşadığı zaman dilimi içinde, kamuoyunun olaylar ve kavramlar hakkında bilgilenip yorum yapmasına katkı sağlar. Bilhassa matbaası dolayısıyla öne çıkan yayıncı kimliği, Ebuzziya'nın, Osmanlı yönetimi tarafından dikkatle takip edilmesi neticesini doğurmuştur. Yayınları vasıtasıyla kamuoyu oluşturabilme, zihinleri belirli noktalara odaklama kabiliyeti olduğundan Ebuzziya'nın görüşlerinin önem arz ettiği açıktır.

Tercüme, telif, derleme ürünlerinden gazeteciliğine dek kamuoyunun aydınlanması yolunda çalışan Ebuzziya, bir 19. yüzyıl aydını olarak aktüel konulara kayıtsız değildir. Her zamanın aktüeli sayılabilecek ve daima geniş çevrelerin ilgisini celp etmiş Yahudilik gibi bir konuya da eğilmiş ve bu husus üzerine bilgi ve görüşlerini kaleme almıştır. *Millet-i İsrailiyye*, edebiyat ve tarih bilimleri sahasına özgün bilgiler katmamasına rağmen dağılıma sürecine girmiş bir devletin aydınının, azınlık kesimine dair bilgi ve perspektifini yansıtmaya bakımından önemlidir. Onun görüşleriyle etkilenebilecek değişik halk tabakalarının da varlığı düşünülürse, bu eserde bilginin kullanış biçiminin ve bilginin yorumlanmasının toplum psikolojisi oluşturma ve sosyolojik yapıya etki etme bakımlarından kıymet taşıdığı öngörülebilir.

Ebuzziya Tevfik, kitabı ile önyargılı ve sert hükümler vermekten çekinmeyen antisemitist bir yazar portresi değil, değişik yanlarıyla hadiseleri aktaran amatör bir araştırmacı portresi çıkartır. Yahudilerin, tarih içerisinde çetin koşullarla mücadele ettiklerini ve zaman zaman var olma savaşı verdiklerini anlatır. Yazarın dile getirdiklerine göre Yahudilerin ticarete, ekonomik faaliyetlere yönelmeleri, büyük oranda koşulların doğurduğu bir sonuçtur. Hayatta kalma ve neslini idame ettirme fikrinin yanı sıra, çağlar geçtikçe eğitim ve finans alanında daha da ilerlemeleri sayesinde bu taraflarıyla temayüz ederler. Karşılaştıkları güçlükler Yahudilerin yaşam tarzlarının, davranış biçimlerinin gelişmesinde etkilidir. Diaspora hâlinde yaşadıklarından, onlarda vatan ve askerlik fikirleri gelişmemiştir. Buldukları yere aidiyet hissederler. Oranın kültürel ve siyasi atmosferine göre hareket ederler. Bu bakımdan Ebuzziya, Bismarck'ın sarf ettiği "Her memleketin Yahudisi kendisine layıktır" sözünü ciddiye alır. Yine uğradıkları baskı ve zulümden kurtuluş melcei olarak dinlerini buldukları ve ona sıkıca sarıldıkları ifade edilir. Ebuzziya Yahudileri inanç, itikat konularında tavizsiz insanlar olarak görür ve öyle takdim eder. Karakterleriyle bütünleşen bu tavizsizlikleri nedeniyle onları değiştirmek imkânsızdır.

Millet-i İsrailiyye'de yazarın, tam anlamıyla nesnel bir çalışma ortaya koyma gayesi yoktur. Tarihî gerçeklere kendi yorumlarını ekler. Bununla beraber, yorumları, gerçekleri tahrif etmez. Bu yorumların belirli kısmı, konuyu açıklamak ve okuyucu nazarında anlaşılır kılmak içindir. Değerlendirme içeren yorumlarında ise Müslüman bir

Osmanlı aydınının genel hissiyatı sezilir. Mesela kitabın son bölümünde, İspanya Yahudilerine karşı duyduğu sezilen yakınlık, ortak bir geçmiş paylaşmanın hatırasıyla ilgilidir ve bu hatıraya duyulan hürmet ve belleklerde yerini koruyan mazinin sıcaklığı son sayfalarda kendini belli eder. Yitirilmiş tarihî, siyasi potansiyele hayıflanılan yazar, Yahudileri ve Müslümanları aynı tecrübeyi yaşamış iki millet olarak düşünür. Mamafih onları değiştirmenin mümkün olmadığı fikri ya da hakşinas bir Yahudi'nin dahi şahsi menfaatleri uğruna, insani hasletleri yok sayabileceğine dair duyulan inanç da kayda değerdir; zira bunlar da Ebuzziya'nın şahsında Osmanlı aydınının yerleşmiş kanaatleri olarak düşünülebilir.

Osmanlı'ya çok uzun zaman boyunca bağlı kalmış bu milletin, Osmanlı'daki tarihi ise Ebuzziya'nın kitabında eksik kalan kısımdır. Kitabında yürüttüğü genel plana göre, yazarın bu dönemi de belli bir seviyede/yoğunlukta ele alması beklenirken, söz konusu döneme yeterince yer verilmeyişi, ilgili kısmın âdeta birden kesildiği ve sürecek bir faslın yarım kaldığı intibasını uyandırır. Hâlbuki İstanbul'un fethinin ardından Yahudilere karşı sergilenen hoşgörünün yanı sıra, İspanyol Yahudilerinin 1492 sonrasında, Osmanlı topraklarına göç etmesiyle Osmanlı Devleti, dünyadaki Yahudi nüfusun önemli bir bölümüne ev sahipliği yapmıştır. Asırlar süren bir tarihin kitapta kendine yer bulamaması; Yahudiliği, Yahudi tarihini konu edinen bir eserin zaafı olarak düşünülebilir.

Yukarıdan itibaren anlatıldığı üzere bu makalede çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Güncel literatüre asıl katkı sağlayacak hususlar ise şöyle sıralanabilir:

Millet-i İsrailiyye'nin bugünün okuruna bilgi dağarcığı bakımından sunacağı fazla bir husus yoktur. İçindeki bilgiler eskidir ve bir cep kitabı olarak tasarlandığından kısıtlıdır. Makale, Ebuzziya'nın çalışmasının aslında bir çeşit derleme olduğunu da ortaya koyar. Varılan sonuca göre, onun özgünlüğü, bir 19. yüzyıl aydının gözüyle Yahudileri nasıl naklettiğinde yatar. Ebuzziya, Yahudiler tarafından olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilebilecek bilgi, tespit ve görüşleri paylaşır ancak bunları ifade ediş biçimi itibarıyla ne Yahudileri yaralamak ve başka milletleri onlara karşı kıskırtmak ne de gerçekleri eğip bükerek bir kesimi sempatik göstermek gayretindedir. Maksadı toplumu aydınlatmaktır. İnsanların zihninde ve duygu dünyasında sarsıntı meydana getirmek, Yahudilerin lehinde ya da aleyhinde duygu sömürüsü yapmak, toplumu bir amaca güdülemek niyetlerini taşımaz. Kısacası sosyo-politik, sosyo-psikolojik bir manipülasyon peşinde değildir. Şahsi görüş ve yorumları, uzun yıllar Osmanlı'nın da tebaası olmuş bu milleti çeşitli yanlarıyla tanıtmaya amacının ötesine geçmez.

Millet-i İsrailiyye, Avrupa'da bir nefret nesnesine dönüşmüş olan Yahudi imajına karşı, Osmanlı topraklarında yetişmiş bir aydının, gayet serinkanlı bir yaklaşım içinde olduğunu gösterir. Makalede varılan en önemli sonuçlardan biri de budur. Etkin bir politik zümrenin de mensubu olan Ebuzziya'nın ajitasyondan uzak bu tavrı, onun yayıncılık imkânlarının kuvvetiyle beraber düşünülürse; bir Jön Türk'ün, daha genel bir çerçevede, Müslüman Osmanlı kimliğini taşıyan aydının enformasyon konusunda sağduyulu ve sorumlu bir duruş sergilediği kanaatini peyda eder. Antisemitizmin revaç bulduğu yıllarda, Osmanlı topraklarında basılmış bu kitap, özellikle bu tarafla dikkat çeker.

İbrani araştırmalarıyla ilgilenenlerin, Osmanlı'daki sosyal yapıyla alakalı araştırma yapanların ve halkla iletişim konusuna eğilenlerin *Millet-i İsrailiyye*'yi, küçük bir örnek olmakla birlikte, bu yanı sıra mütalaa etmeleri çalışmalarına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Çoban, M. (2009). *Türkiye’de Yahudi Aydınları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ebuzziya Tefvik. (1305). *Millet-i İsrailiyye*, Matbaa-i Ebuzziya. (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1347>)
- Ebuzziya Tefvik. (2006). *Yeni Osmanlılar – İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Güner, Y. (2007). *Orta Çağ Avrupa’sında Yahudi Göçleri ve Yahudi Kültürü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gür, Â. (1990). *Ebuzziya Tefvik’in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürkaynak, M. (2003). “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2, 275 – 290.
- Hanioglu, M. Ş. (2001). “Jön Türkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23, s. 584 – 587, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkul, O ve Çomak, N. Uzun ve Hilal (2019). “Osmanlı Devleti’nde Yahudilik: Ebuzziya Tefvik’in Millet-i İsrailiye Kitabı”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 5, 59 – 80.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Yaman. A. (2015). “Yahudilerin Osmanlı Millet Sistemi İçindeki Yeri ve Hukuki Konumları”, *Diyanet İlmi Dergi*, 51/2, 11 – 35.
- Yavuz, N. ve Kara A. (2019). “Bir Fikir ve Siyaset Adamı Olarak Ebuzziya Mehmed Tefvik Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Çalışma”, *Bellek – Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi*, 1/1, 45 – 52.
- Yılmaz, M. (2019). *Jön Türk Matbuatında Propaganda (1895 – 1902)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ziyad Ebuzziya. (1994). “Ebuzziyâ Mehmed Tefvik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s. 374 - 378, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).